

źródła monastyczne

12

źródła monastyczne

12

Redaktorzy serii: Michał T. Gronowski OSB

Szymon Hiżycki OSB

starożytność

12

RADA NAUKOWA:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFMCap.
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ

PALLADIUSZ
OPOWIADANIA
DLA LAUSOSA
(HISTORIA LAUSIACA)

Przekład:

STANISŁAW KALINKOWSKI

Wstęp i opracowanie:

Ks. MAREK STAROWIEYSKI

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Tytuł oryginału: ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ ΛΑΥΣΙΑΚΟΝ (*Historia Lausiaca*)

Przekład z wydania: Palladio, *La storia Lausiaca*, introduzione di Christine Mohrmann, testo critico e commento a cura di G.J.M. Bartelink, Fondazione Lorenzo Valla, Arnoldo Mondadori editore, [1974].

Redakcja tomu:

JÓZEF KOZAK

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Opracowanie typograficzne:

JAN NIEĆ

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 5/2022, Tyniec, dnia 28.01.2022

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie drugie, niezmienione: Kraków 2022

ISBN 978-83-8205-166-7

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2021

ul. Benedyktynska 37, 30–398 Kraków

tel.: +48 (12) 688–52–90; tel./fax: +48 (12) 688–52–91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl; www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów; druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

SKRÓTY	9
WSTĘP	13
1. Palladiusz i jego dzieło	15
a. Źródła	15
b. Życie	17
c. Przyjaciele Palladiusza – Melania i Ewagriusz	27
d. Twórczość Palladiusza: Dialog o życiu Jana Chryzostoma i o plemionach Indii i Braminach	38
2. <i>Opowiadania dla Lausosa</i>	42
a. Tajemnice tekstu	42
b. Charakterystyka <i>Opowiadań dla Lausosa</i>	50
c. Przesłanie <i>Opowiadań dla Lausosa</i>	59
BIBLIOGRAFIA	65

OPOWIADANIA DLA LAUSOSA

Prolog.....	79
I. Izydor	87
II. Doroteusz.....	90
III. Potamiajna	92
IV. Dydym	94
V. Aleksandra	96
VI. Bogata dziewczyna.....	97
VII. Anachoreci z Nitrii.....	101
VIII. Amun z Nitrii.....	104
IX. Or 107	
X. Pambo	107
XI. Ammonios.....	111
XII. Beniamin	113
XIII. Apollonios	115
XIV. Paezjos i Izajasz	116

XV. Makary Młodszy.....	118
XVI. Natanael	119
XVII. Makary Egipcjanin	122
XVIII. Makary z Aleksandrii	127
XIX. Mojżesz Etiopczyk	139
XX. Paweł.....	143
XXI. Eulogiusz i kaleka	145
XXII. Paweł Prostack	152
XXIII. Pachon	158
XXIV. Stefan z Libii	161
XXV. Walens	162
XXVI. Heron	165
XXVII. Ptolemeusz.....	167
XXVIII. Upadła dziewica	168
XXIX. Eliasz.....	168
XXX. Doroteusz.....	170
XXXI. Piamun	171
XXXII. Pachomiusz i mnisi z Tabennesis	173
XXXIII. Klasztor żeński.....	178
XXXIV. Mniszka uznana za szaloną.....	179
XXXV. Jan z Lykopolis	183
XXXVI. Posejdonios.....	190
XXXVII. Serapion	193
XXXVIII. Ewagriusz.....	200
XXXIX. Pior	206
XL. Efreem	209
XLI. Święte niewiasty	211
XLII. Julian	213
XLIII. Adolios	213
XLIV. Innocenty	214
[XLV. Filoromos	217
XLVI. Melania Starsza	219
XLVII. Chronios i Pafnucy.....	222
XLVIII. Elpidiusz	230
[XLIX. Sisinniusz	231
L. Gaddanas	232

LI. Eliasz	233
[LII. Sabas	233
LIII. Abramios	234
LIV – LV. Święta Melania	234
LVI. Olimpiada	239
LVII. Kandyda i Gelazja	240
LVIII. Mnisi z Antinoe	241
LIX. Amma Talida i Taor	244
LX. Dziewica i męczennik Kolluthos	245
LXI. Melania Młodsza	247
LXII. Pammachiusz	251
LXIII. Dziewica, która udzieliła schronienia błogosławionemu Atanazemu	251
LXIV. Julianna	253
LXV. Opowiadanie Hipolita	254
LXVI. Komes Werus	256
LXVII. Magna	257
LXVIII. Miłosierny mnich	258
LXIX. O dziewicy, która zgrzeszyła i pokutowała	260
LXX. Oczerniony lektor	261
LXXI. Brat, towarzyszący autorowi	263
[Epilog]	265
INDEKS BIBLIJNY	267
INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH	269

SKRÓTY

- ABol Analecta Bollandiana, Bruxelles 1882–
- Bartelink Wydanie HL przez G.J.M. BARTELINKA, Fondazione Lorenzo Valla, b. m. w. 1974.
- BHG Bibliotheca hagiographica Graeca, t. 1–3, Bruxelles 1957³ i jej *Auctaria* (1969, 1984).
- BHL Bibliotheca hagiographica Latina, t. 1–2, Bruxelles 1900–1901 (*Supplementum* 1986).
- BHO Bibliotheca hagiographica orientalis, Bruxelles 1910.
- BKV Bibliothek der Kirchenväter, wyd. O. BARDENHEWER I IN., Kempten 1911–
- BS Bibliotheca Sanctorum, Roma 1962–
- Butler *The Lausiac History of Palladius*, t. 1–2, wyd. C. BUTLER, Cambridge 1904.
- ByZ „Byzantinische Zeitschrift”, Leipzig, Berlin 1892–1941, München 1943/49–
- CoptE *Coptic Encyclopaedia*, red. AZIZ S. ATIYA, New York 1991.
- CPG Clavis Patrum Graecorum, red. M. GEERARD 1–5, Turnhout 1974–1987.
- CSCO Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Paris, Louvain 1903–.
- DACL *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris 1907–1953.
- DIP *Dizionario degli Istituti di perfezione*, Roma 1974–

- DSAM *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, red. M. VILLER, Paris 1937–
- DThC *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Paris 1930–1972.
- HE *Historia Kościoła (Historia Ecclesiastica)*.
- HL *Opowiadania dla Lausosa (Historia Lausiaca)*.
- HM *Opowiadania o mnichach w Egipcie (Historia Monachorum in Aegypto)* wersja grecka, o ile zaznaczono w nawiasie Rufin, chodzi o wersję łacińską.
- JTS „The Journal of Theological Studies”, London 1899–
- MBOK Mała Biblioteka Ojców Kościoła, Kraków 1993–
- Muséon *Le Muséon. Revue d'études orientales*, Louvain 1882–
- OC „Oriens christianus”, Roma, Wiesbaden 1901–
- OCP „Orientalia Christiana Periodica”, Roma 1935–
- Orsiesi HORSIESI, *Księga (Liber)*.
- OŻ *Ojcowie żywi, Karmię was tym, czym sam żyję*, oprac. M. STAROWIEYSKI, Kraków 1978–
- PG *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, t. 1–161, wyd. J. P. MIGNE, Paris 1857–1866.
- PL *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 1–217, *Indices 1–4*, wyd. J. P. MIGNE, Paris 1841–1855.
- Prz PACHOMIUSZ, *Przykazania (Praecepta)*.
- PrzO PACHOMIUSZ, *Przykazania i Orzeczenia (Praecepta et Iudicia)*.
- PrzP PACHOMIUSZ, *Przykazania i Postanowienia (Praecepta et Instituta)*.
- PrzPr PACHOMIUSZ, *Przykazania i Prawa (Praecepta et Leges)*.

- PW *Pauly's Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, wyd. G. WISSOWA, W. KROLL, Stuttgart 1894–1980.
- RAC *Reallexicon für Antike und Christentum*, red. T. KLAUSER I IN., Stuttgart 1950–
- RAM „Revue d'ascétique et mystique”, Toulouse 1920–
- RHE „Revue d'histoire ecclésiastique”, Louvain 1910–
- ROC „Revue de l'Orient chrétien”, Paris 1896–1939.
- RSR „Recherches de science religieuse”, Paris 1910–
- SCh Sources Chrétiennes, Paris 1941–
- StPatr „Studia Patristica”, Oxford 1955–1985, Leuven 1989–
- SteT Studi e testi, Città del Vaticano 1900–
- SWP *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J. M. SZYMUSIAK, M. STAROWIEYSKI, Poznań 1971.
- VA *Żywot św. Antoniego pióra Atanazego* (Vita Antonii).
- VigCh „Vigiliae Christianae”, Amsterdam, Leiden 1947–
- VS „La vie spirituelle Ascétique et Mystique”, Paris 1919–
- ZNW „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums”, Giessen, Berlin, New York 1900–
- ŻrMon Źródła monastyczne, Kraków 1993–

WSTĘP

Opowiadania dla Lausosa, obok *Żywotu św. Antoniego* św. Atanazego z Aleksandrii oraz *Apoftegmatów* Ojców Pustyni stanowią jedno z najważniejszych źródeł dotyczących monastycyzmu egipskiego, a także jedno z najpopularniejszych w świecie starożytnym dzieł hagiograficznych. Odgrywały one podwójną rolę. Przez całe wieki były jedną z podstawowych lektur duchowych nie tylko mnichów, szczególnie wschodnich, dla których bohaterowie dzieła Palladiusza stanowili przykłady do naśladowania oraz regułę życia i postępowania, a wypowiedziane przez nich nakazy ascetyczne – ważne wskazania na ich drodze do Boga, ale także dla ludzi świeckich – dedykowane są przecież człowiekowi świeckiemu, wysokiemu urzędnikowi na dworze cesarskim.

Obok funkcji ascetycznej odegrały one ważną rolę jako dokument historyczny, jeden z najstarszych dokumentów dotyczących monastycyzmu egipskiego, gdyż mimo wszystkich nieścisłości i błędów, stanowią nieoceniony dokument, czasami niepowtarzalny, oparty zazwyczaj na autopsji, czyli mówiący o ludziach, z którymi Palladiusz miał kontakt osobisty lub o których zebrał wiadomości, dotyczący wielu postaci monastycyzmu egipskiego i palestyńskiego – i tych pierwszoplanowych, jak Ewagriusz czy Melania, i tych mniej ważnych, często skądinąd nieznanych, o których wiadomości czerpiemy niemalże wyłącznie z dzieła Palladiusza.

Opowiadania dla Lausosa, mimo pozornej łatwości, są tekstem trudnym. Dla tłumacza – ze względu na konieczność znalezienia współczesnych terminów dla realiów życia Pustyni i odpowiedników dla terminologii ascetycznej i dla historyka literatury starożytnej – istny matecznik, jak zobaczymy, tradycji rękopiśmiennej, tak że *Opowiadania dla Lausosa* uchodzą za jeden z najtrudniejszych, jeżeli nie najtrudniejszy tekst do wydania z całej literatury wczesnochrześcijańskiej, który, mimo bardzo licznych prac i badań, ciągle jeszcze nie doczekał się wydania w pełni odpowiadającego normom nowoczesnej krytyki tekstu i ciągle kryje jeszcze tajemnice edytorskie. Ponadto, są to opowiadania o postaciach historycznych, pod zewnętrzną szatą barwnej opowieści ukrywające treść teologiczną wyrażoną toposami dobrze zrozumiałymi dla ludzi ówczesnych, ale trudno czytelnymi dla ludzi współczesnych, traktujących w inny sposób prawdę historyczną. Wszystko to każe teologowi, historykowi czy historykowi literatury postępować z dużą ostrożnością przy interpretowaniu tekstu. Są to zresztą trudności występujące we wszystkich dziełach hagiograficzno-monastycznych literatury starożytnego chrześcijaństwa.

W tej sytuacji wstęp do dzieła Palladiusza jest szczególnie potrzebny. Stanowi on kontynuację wstępów do poprzednich tomów *Źródeł monastycznych*, szczególnie dotyczących monastycyzmu egipskiego, a więc apoftegmatów Ojców Pustyni (tom 4 i 9) i *Pachomiana Latina* (tom 11), ponieważ nie można ciągle zaczynać *ab ovo* i tłumaczyć co to była Nitria, Sketis i jak wyglądało życie mnicha.

Omówimy w nim więc życie i twórczość Palladiusza, ze szczególnym uwzględnieniem ważnych postaci dla powstania *Opowiadań dla Lausosa*, a więc Ewagriusza i Melanii; św. Jan Chryzostom, trzecia postać decydująca w życiu Palladiusza został tu pominięty, ponieważ dotyczy go inne dzieło – *Dialog o życiu Jana Chryzostoma* – i tylko w niewielkim stopniu wpłynął na *Opowiadania dla Lausosa*.

Mówiąc zaś o twórczości, krótko omówimy *Dialog* i dzieło *O plemionach Indii i Braminach*, by skupić się następnie, w osobnym rozdziale, na najślawniejszym dziele Palladiusza, *Opowiadaniach dla Lausosa*. Uwzględnimy tu, obok innych elementów, zawsze omawianych w takich przypadkach, a więc zawartości, wartości artystycznej, kompozycji itd., skomplikowane zagadnienia krytyczne, jednak konieczne do zrozumienia problemu *Opowiadań*, ich *Nachleben* i roli w dziejach monastycyzmu chrześcijańskiego.

Wobec braku źródeł dotyczących Palladiusza i płynności danych chronologicznych, daty możemy podawać tylko w przybliżeniu.

1. Palladiusz i jego dzieło

a. Źródła

Posiadamy stosunkowo niewiele źródeł do poznania życia Palladiusza. Podstawowy materiał przynoszą nam jego własne dzieła, a więc *Opowiadania dla Lausosa* i *Dialog o życiu Jana Chryzostoma*.

W prologu do *Opowiadań dla Lausosa* znajdujemy wiadomości pozwalające ustalić z grubsza chronologię jego życia¹, natomiast w ostatnim rozdziale tego dzieła Palladiusz pisze sam o sobie i opowiada o swoich przeżyciach duchowych². Wiadomości autobiograficzne są również rozrzucone po całym jego dziele, czasami nawet bardzo ważne, jak opowiadanie o trudnościach autora w życiorysie mnicha Pachoma³, do którego Palladiusz udał się z prośbą o pomoc; służą one jednak szczególnie do poznania tylko pierwszego etapu jego życia, a więc pobytu w Palestynie i w Egipcie, a o późniejszych losach Palladiusza znajdujemy w nich tylko wiadomości fragmentaryczne. O jego pracy biskupiej przy boku Jana Chryzostoma znajdujemy liczne, choć również fragmentaryczne wiadomości w *Dialogu*, natomiast o ostatnim okresie jego życia brakuje wiadomości.

Poza dziełami samego Palladiusza wiadomości o nim znajdujemy szczególnie u starożytnych historyków Kościoła, a więc u Sokratesa⁴ i Sozomena⁵. W jednym z listów Epifaniusz z Salaminy wspomina o Palladiuszu

¹ HL, *Prolog* 2.

² HL 71.

³ HL 23.

⁴ HE 4,23.

⁵ HE 7,36; 8,27.

i ostrzega przed jego orygenizmem⁶, podobnie jak czyni to również św. Hieronim⁷.

W tej sytuacji w życiorysie Palladiusza znajdują się miejsca niejasne, szczególnie na temat dzieciństwa i młodości, okoliczności objęcia biskupstwa, zesłania do Egiptu, drugiego biskupstwa w Aspunie i ostatnich lat jego życia – o tych wydarzeniach mamy tylko fragmentaryczne wiadomości; nie potrafimy nawet określić daty jego śmierci.

Także chronologia pozostaje wątpliwa. Istnieją dwa systemy chronologii życia Palladiusza: stary, na ogół przyjmowany, opracowany przez Butlera, i nowszy – Bucka. Przyjmujemy schemat Butlera, który modyfikujemy, sygnalizując równocześnie różnice u Bucka⁸.

b. Życie

Palladiusz pochodził z Galacji, a więc ze środkowej części Azji Mniejszej, z okolic dzisiejszej Ankarę. Urodził się około 363 roku.

⁶ List Epifaniusza do Jana Jerozolimskiego wśród listów św. Hieronima list 51,9: „A strzeż się Galata Palladiusza, który ongiś był nam drogi, a teraz miłosierdzia Bożego potrzebuje, ponieważ głosi herezję Orygenesu i naucza – by przypadkiem kogoś z ludu tobie powierzono nie uwiódł swym przewrotnym błędem”, Św. Hieronim, *Listy*, t. 1, tłum. J. Czuj, Warszawa 1952, 329.

⁷ „Palladiusz, sługa niegodziwości, starał się odnowić tę samą herezję [orygenizm] i skorzystał z mego przekładu hebrajskiego, aby z nowym przeciw mnie wystąpić oszczerstwem”, *Dialog przeciw pelagianom*, Prolog, tłum. W. Szoldrski, PSP 10, 1970, s. 71.

⁸ D.F. Buck, *The structure*, Bibliografia.

Wiemy, że miał brata Brissona, który następnie również podjął życie ascetyczne, a w końcu został biskupem, nie wiemy jednak gdzie; po wygnaniu Jana Chryzostoma opuścił on swoje biskupstwo lub został zmuszony do jego opuszczenia i oddał się pracy na roli. Miał on również siostrę, która, podobnie jak i jego ojciec, poświęciła się życiu ascetycznemu⁹. Stoimy tu wobec zjawiska stosunkowo często spotykanego w starożytności chrześcijańskiej i typowego dla niej, gdy cała rodzina poświęca się życiu ascetycznemu; najbardziej znanym przykładem jest tu rodzina św. Bazylego Wielkiego.

Nie wiemy nic o jego młodości. Musiał otrzymać dość dobrą formację klasyczną. Język grecki jest poprawny, a w jego dziele odkrywamy ślady pisarzy antycznych, szczególnie gdy w *Opowiadaniach dla Lausosa* z upodobaniem cytuje przysłowia pisarzy antycznych i interesujące gry słów¹⁰. Prolog do *Opowiadań* jest napisany językiem wyszukany, wskazującym na jego znajomość retoryki.

W wieku lat dwudziestu trzech, a więc około 386 roku, zostaje mnichem, być może w rodzinnej Galacji, ale wkrótce ją opuszcza, by udać się do Palestyny. Tam przebywa pewien czas, między innymi przy boku mnicha Elipidiusza koło Jerycha, w laurze Duka¹¹, następnie na Górze Oliwnej przy mnichu Innocentym¹². Tam spo-

⁹ Por. JAN CHRZYSTOM, *Listy* 190 i 234; o rodzinie – Dialog 20.

¹⁰ R.T. MEYER, *Proverbs*, Bibliografia.

¹¹ HL 48; por. 49,1.

¹² HL 44. Niektórzy badacze sądzili, że tym mnichem był późniejszy papież Innocenty I, który przyjął Palladiusza w Rzymie. Hipoteza ta jednak nie ma podstaw.

tyka również Melanię Starszą, która wywarła decydujący wpływ na jego życie.

Melania, o której jeszcze będzie mowa, cieszyła się ogromnym autorytetem w środowisku mnichów jerozolimskich, nie tylko z powodu świętości życia, ale także ze względu na pomoc udzielaną hojnie klasztorom i liczne fundacje. Ona to nakierowała Ewagriusza Pontyjskiego ku życiu ascetycznemu w Egipcie, a w klasztorze przez nią ufundowanym gromadzili się ludzie orientacji orygenesowskiej. Ona także prawdopodobnie zachęciła Palladiusza do udania się do Egiptu, dokąd wyjechał po trzech latach pobytu w Palestynie. Ona też ukierunkowała, jak się zdaje, jego podróż po Egipcie: Palladiusz odwiedza szczególnie mnichów orygenistów, a więc Izydora, Amuna, Pambo i w końcu Ewagriusza, który zostaje jego mistrzem; wielu innych spośród odwiedzanych mnichów znało Melanię. Wpływ Melanii jest więc w *Opowiadaniach dla Lausa* bardzo wyraźny, a trzy rozdziały, które jej poświęca¹³ i jeden jej wnuczce, Melanii Młodszej¹⁴, świadczą najdobitniej o roli, którą ona odegrała w jego życiu¹⁵.

Wedle chronologii Bucka trzyletni pobyt w Palestynie miał miejsce po jego podróży do Egiptu.

Palladiusz przybył do Aleksandrii w drugim roku konsulatu cesarza Teodozjusza¹⁶, czyli w 388 roku. Tam

¹³ HL 54 i 55.

¹⁴ HL 61.

¹⁵ Liczne wzmianki o Melanii Starszej w *Opowiadaniach* (por. indeks) świadczą najlepiej o jej roli w życiu Palladiusza.

¹⁶ HL 1,1.

zaprzyjaźnił się z Izydorem¹⁷, zarządcą hospicjum, powszechnie szanowanym mnichem aleksandryjskim, który pozostawał wtedy jeszcze w bliskich stosunkach z patriarchą Teofilem. Należał on do zwolenników Orygenesusa; po wybuchu sporu orygenesowskiego był prześladowany przez swego dawnego przyjaciela, Teofila, zbiegł wraz z „Długimi Braćmi”¹⁸ do Konstantynopola, gdzie umarł około 403 roku.

Izydor skierował Palladiusza na dwuletnią praktykę do mnicha Doroteusza¹⁹, który żył pięć mil od miasta. Jednak niesłuchanie ostra asceza uprawiana przez Doroteusza zmoęła Palladiusza, który, jak się wydaje, był raczej słabego zdrowia. Palladiusz powrócił więc do Aleksandrii, gdzie w ciągu trzech lat spotykał się z mnichami i zbierał wiadomości o nich. Odwiedził również, i to czterokrotnie, sławnego uczonego biblistę i teologa Dydyma Ślepego, choć jak się wydaje, zachował się w stosunku do niego raczej powściągliwie²⁰.

Około 390 roku Palladiusz udał się na pustynię, najpierw do mnichów na pustyni w Nitrii²¹. Nie wchodzi tu w szczegóły topograficzne, które zostały omówione

¹⁷ HL 1.

¹⁸ Chodzi tu o tzw. „Długich Braci”, nazwanych tak z powodu wzrostu, prześladowanych przez arcybiskupa Teofila, którzy zbiegli następnie do Konstantynopola, pod opiekę św. Jana Chryzostoma (SOKRATES, HE 8,12).

¹⁹ HL 2.

²⁰ HL 4. Nie bardzo rozumiemy, dlaczego nie chciał się modlić w celi Dydyma (HL 4,2).

²¹ HL 7–14.

w czwartym tomie *Źródeł monastycznych*. Tam odwiedzał wielkich mnichów: Arsisiosa, Putubastosa, Asiona, Kroniosa i Serapiona²² oraz wielu innych. Pobyt w Nitrii był uważany za wstęp do prawdziwego życia na pustyni – Ewagriusz, podobnie jak Palladiusz, najpierw przebywał w Nitrii, by dopiero potem udać się do Cel.

Po dłuższym pobycie w Nitrii Palladiusz udał się dalej w głąb pustyni do Sketis (Cel), oddalonych od Nitrii o około 19 kilometrów, gdzie, według jego świadectwa, przebywał około dziesięciu lat. Ta wędrówka Palladiusza to nie tylko prosta zmiana miejsca. Palladiusz, podobnie jak św. Antoni, wchodzi coraz głębiej w pustynię, czyli w życie ascezy. Wprowadzenie do opisu tego pobytu w Celach stanowią rozdziały o obydwu wielkich Makarych²³. Tam spotkał, jak się wydaje, nieprzypadkowo Ewagriusza Pontyjskiego i został jego uczniem²⁴: on też wywarł na niego zasadniczy wpływ. Jak się wydaje, Palladiusz służył za pośrednika pomiędzy Melanią i Ewagriuszem, przenosząc ich korespondencję. Palladiusz więc nie przebywał stale w na pustyni, ale opuszczał ją kilkakrotnie, by udać się do Palestyny, a ponadto korzystał z każdej okazji, by odwiedzać innych mnichów: są to zazwyczaj mnisi o nastawieniu orygenesowskim. Kontakt ten jednak, jak sam zapewnia, nie był bynajmniej powierz-

²² HL 7.

²³ HL 17–18.

²⁴ HL 38.

chowny; poszukiwał ludzi pobożnych, aby zyskać to, czego sam nie posiadał²⁵.

Jak się wydaje, Palladiusz nie pozostawał bynajmniej wierny nakazowi mnichów egipskich, którzy zalecali, by zakonnik nie opuszczał nigdy swojej celi, lecz by w niej zawsze przebywał²⁶. Nie tylko bowiem odbywał on podróże do Palestyny, ale także wędrował po Egipcie, by odwiedzać sławnych mnichów, jak np. Jana z Likopolis²⁷. W *Opowiadaniach* znajdziemy nawet uzasadnienie tych podróży. W literaturze monastycznej wprowadzie spotykamy opisy licznych wędrowców, jak np. w *Opowiadaniach* Serapion Sydonita²⁸, ale i negatywną ocenę takich wędrowek, co znalazło wyraz kilka wieków później w sławnym potępieniu podróży przez Tomasza à Kempis: „Kto wiele podróżuje, rzadko się uświęca”. Wędrowka, dodajmy, będzie odgrywała w życiu Palladiusza ważną rolę: z Galacji do Palestyny, wędrowki z Egiptu do Palestyny i z powrotem, wędrowki po Egipcie, z Egiptu do Bitynii, podróże w zasięgu biskupstwa w Helenopolis, podróż do Rzymu, którą wykorzystał do udania się również do Kampanii²⁹, powrót do Konstantynopola, zesłanie do Egiptu, podróż do Galacji. Jak widzimy, nie wszystkie te podróże odbył Palladiusz z własnej woli... Nie był z pewnością przykła-

²⁵ HL, *Prolog* 5.

²⁶ Cały rozdział o Natanaelu (HL 16) jest wielką apologią wierności celi. Por. *Gerontikon* 10 (Antoni, 10), 49 i 59 (Arseniusz 11 i 21), itd. Por. *ŻrMon* 4, indeks – cęła, s. 503.

²⁷ HL 35.

²⁸ HL 37.

²⁹ HL 61,6.

dem mnicha zachowującego *stabilitas loci*, ale raczej asce-tą-wędrowcem. W tej sytuacji podróż Palladiusza do Indii, opisana w dziełku *O plemionach Indii i Braminach* nie wydaje się bynajmniej fikcją literacką.

Ten pobyt w Egipcie odegrał decydującą rolę w życiu Palladiusza, i to z dwojakiej przyczyny. Po pierwsze, pobyt ten nadał mu orientację ascetyczno-teologiczną; wielki wpływ wywarł tu Ewagriusz, o którym jeszcze będzie szerzej mowa. Tę właśnie orientację orygenesowsko-ewagrińską widać bardzo wyraźnie w *Opowiadaniach dla Lausosa*. Ona też będzie powodem jego kłopotów: potępienie ze strony Epifaniasza i Hieronima, z którym, jak wyraźnie widać z *Opowiadań*, stosunki Palladiusza nie układały się bynajmniej gładko³⁰. Ona też miała wpłynąć na dalsze jego burzliwe losy. Po drugie, pobyt ten dostarczył mu materiału do *Opowiadania dla Lausosa*, w których opisał w ogromnej większości mnichów egipskich, z dodaniem kilku nie-Egipcjan. Tam też, jak się sądzi, napisał on *Monobiblion* zawierający życiorysy sławnych mnichów, o którym wspomina historyk Kościoła Sokrates, a którego części zachowały się w przekładzie koptyjskim; do tego problemu jeszcze powrócimy.

W czasie pobytu na pustyni egipskiej Palladiusz otrzymał święcenia kapłańskie, których udzielił³¹ mu Dioskur, biskup Hermopolis Magna, jeden z „Długich Braci”.

³⁰ Por. przypis nr 7 i 8; HL 36,6 i 41,2 – Palladiusz cytuje opinie mnichów, które, jak się wydaje, wiernie odzwierciedlają jego zdanie.

³¹ Por. Butler 2, 29 – nota 16 w aparacie krytycznym; wiadomość pochodzi z rękopisu syryjskiego.

Pobyt na pustyni naderwał i tak słabe, jak już widzieliśmy, zdrowie Palladiusza i lekarze nakazali mu jej opuszczenie³². Palladiusz udał się do Palestyny. Było to około 397 roku. Czy Palladiusz był przy śmierci swego mistrza, Ewagriusza, który zmarł w dzień Epifanii 399 roku? Czy też może wyjazd ten był również związany ze śmiercią mistrza? Buck w cytowanym artykule, który umieszcza dłuższy pobyt Palladiusza w Palestynie po śmierci Ewagriusza, twierdzi, że było to rzeczą niemożliwą. W czasie tego drugiego pobytu w Palestynie Palladiusz być może odwiedził między innymi w Betlejem Posejdoniusza z Teb, wyraźnie wrogo nastawionego do św. Hieronima, który w twardych słowach oceniał mnicha z Betlejem³³. Jeżeli jednak Palladiusz daje surową ocenę Hieronima, to nie mówi złego słowa o Pauli, co pozostaje w kontraście z postawą Hieronima, który zwalczając Rufina nie zostawia suchej nitki na całym jego środowisku.

Wiemy, że Palladiusz w 399 roku towarzyszył Melanii i Sylwanii (Sylwii) w ich podróży do Egiptu³⁴.

W tym miejscu załamuje się nasza chronologia życia Palladiusza i wyraźnie brakuje nam ogniw. Prawdopodobnie wtedy udał się do Galacji i Konstantynopola (gdzie najpierw, nie wiemy) i został biskupem – jak mu to przepowiedział Jan z Likopolis – w mieście Hele-

³² HL 35,11. Słabe zdrowie zmusiło Palladiusza, już na początku pobytu w Egipcie, do przerwania praktyki u mnicha Doroteusza, HL 2,1.

³³ HL 36,6.

³⁴ HL 55.

nopolis w Bitynii. Powszechnie uważa się, że konsekracji biskupiej dokonał św. Jan Chryzostom, a musiała się ona odbyć około 399/400 roku, bo na wiosnę roku 400 spotykamy go już jako biskupa Helenopolis na synodzie w Konstantynopolu, zwołanym w związku z nadużyciami biskupa Efezu, Antonina. Palladiusz został jednym z członków komisji badającej na miejscu sprawę biskupa Efezu, a procedury z nią związane będą się odwlekały aż do śmierci Antonina. Wtedy sam Jan Chryzostom udał się do Efezu a następnie był przyjmowany w Helenopolis przez Palladiusza.

Przyjaźń z Janem spowodowała, że Palladiusz stanął również jako oskarżony o orygenizm na synodzie „Pod dębem” w 403 roku i musiał się bronić. Organizatorem tego synodu był biskup Teofil, który około roku 400 rozpoczął prześladowanie orygenistów. Zostali wtedy potępieni egipscy przyjaciele Palladiusza. „Dłudzy Bracia” (wspomniany Dioskur z Hermopolis, Ammoniusz, Euzebiusz i Eutymiusz) zbiegli do Konstantynopola szukając opieki u Jana Chryzostoma, co wywołało gniew Teofila i jego ataki na Jana³⁵. Do orygenistów zaliczano również i Palladiusza, któremu główny oskarżyciel Jana na tym synodzie, Epifaniusz zarzucał, jak widzieliśmy, sprzyjanie orygenizmowi.

Palladiusz pozostał w Konstantynopolu aż do potępienia i wygnania Jana Chryzostoma. Był w stolicy, gdy

³⁵ O tej sprawie por. J.N.D. KELLY, *Golden Mouth. The Story of John Chryzostom – Ascetic, Preacher, Bishop*, London 1995, s. 190–202.

Jan w 404 roku opuszczał ją na zawsze, by udać się na wygnanie. W tymże roku Palladiusz udał się wraz z przyjaciółmi Jana do Rzymu, aby tam bronić Jana i szukać pomocy papieża Innocentego I. W czasie swego pobytu w Rzymie Palladiusz udał się również do Kampanii, gdzie był goszczony przez rodzinę Melanii Starszej³⁶.

W Rzymie Palladiusz otrzymał listy od papieża i od cesarza Honoriusza do cesarza Arkadiusza w sprawie Jana i z nimi udał się z powrotem do Grecji, tam jednak został zatrzymany, zaaresztowany i wtrącony do ciężkiego więzienia w Athyras w Tracji³⁷, skąd zesłano go do Górnego Egiptu: najpierw przebywał w Sjene, a następnie w Antinoe³⁸. Tam prawdopodobnie około 408 roku powstał *Dialog o życiu Jana Chryzostoma*.

Czy wtedy Palladiusz odwiedził klasztory pachomiańskie w Tabennesis³⁹? Mimo dość długiego i to dwukrotnego pobytu w Egipcie, nawet niedaleko od skupisk klasztorów pachomiańskich, jak się wydaje Palladiusz nigdy ich nie odwiedził, gdyż, jak zobaczymy, jego dość bałamutne wiadomości o klasztorach pachomiańskich pochodzą prawdopodobnie z drugiej ręki.

Wygnanie Palladiusza kończy się po śmierci protagonistów jego zesłania. Cesarzowa Eudoksja umiera w 404 roku, cesarz Arkadiusz – w 408, patriarcha Teofil – w 412. Następuje rehabilitacja Jana Chryzostoma

³⁶ HL 61,6n.

³⁷ HL 35,13.

³⁸ HL 58,1.

³⁹ HL 32nn.

i amnestia dla jego zwolenników. Palladiusz został zwolniony z wygnania, ale nie powrócił już na swoją stolicę w Helenopolis, które zostało prawdopodobnie obsadzone tymczasem przez kogoś innego, co nas zresztą nie dziwi, bo Palladiusz przebywał poza biskupstwem przynajmniej osiem lat, jeżeli nie więcej.

Palladiusz powraca więc do Galacji, gdzie przez pewien czas żył u boku mnicha Filoroma⁴⁰, a następnie zostaje biskupem w Aspuna w Galacji⁴¹. Uważa się, że *Opowiadania dla Lausosa* powstały tam właśnie, około 420 roku.

O dalszych losach Palladiusza nie posiadamy żadnych wiadomości.

W 431 na soborze efeskim stolicę w Aspuna reprezentuje inny biskup, Euzebiusz⁴²; Palladiusz musiał więc umrzeć pomiędzy rokiem 420 a 431.

c. Przyjaciele Palladiusza – Melania i Ewagriusz

Mówiąc o Palladiuszu, nie można nie wspomnieć szerzej o dwóch postaciach, z którymi spotkał się Palladiusz i które odegrały zasadniczą rolę w jego życiu; ich życiorysy pozostawił Palladiusz w *Opowiadaniach dla Lausosa*. Byli to arystokratka rzymska, a zarazem mniszka w Palestynie – Melania Starsza i Ewagriusz Pontyjski, jeden

⁴⁰ HL 45. Nie można jednak wykluczyć, że było to przed jego pobytem w Jerozolimie.

⁴¹ SOKRATES, HE 7,36.

⁴² A.J. FESTUGIÈRE, *Ephèse et Chalcedoine. Actes des conciles*, Paris 1982, s. 250, nr 73.

z największych teologów, teoretyków życia duchowego świata starożytnego.

Źródła do poznania życia i działalności Melanii Starszej⁴³ są stosunkowo liczne, ale fragmentaryczne: znajdują się w *Opowiadaniach dla Lausosa* (3 rozdziały, które się dopełniają), w listach św. Paulina z Noli, oraz w pismach św. Hieronima – tu jednak od strony negatywnej.

Melania pochodziła z wielkiej rodziny arystokracji rzymskiej zamieszkałej w Hiszpanii. Jak było wtedy we zwyczaju, bardzo wczesnie wyszła za mąż. Jej mężem został prefekt Rzymu Valerius Maximus, z którym miała troje dzieci; dwoje z nich i mąż umarli w jednym roku. Mimo nalegań rodziny Melania pozostawiła maleńkiego synka Publikolę i w 372 roku udała się na Wschód, aby podjąć życie mnisze, najpierw do Nitrii i Cel. Z mnichami będzie następnie utrzymywała serdeczne stosunki, wspierała ich, a czytając *Opowiadania dla Lausosa* widzimy, jak trwałe ślady zostawiła ta podróż Melanii w pamięci mnichów egipskich; znajdujemy je bowiem rozsiane po całym dziele. W czasie prześladowań ariańskich broniła ich, a gdy ich wygnano do Diocezare i w Palestynie, nawet im usługiwała, co spowodowało jej chwilowe aresztowanie przez nie zdającego sobie sprawy z kim ma do czynienia urzędnika rzymskiego, który musiał ją potem przeproszać⁴⁴.

⁴³ O Melanii Starszej por. W. ENSSLIN, PW 29,1931, s. 415n; F.X. MURPHY, *Melania the Elder*, Bibliografia; N. MOINE, DSAM 10 (1980), s. 955–960.

⁴⁴ HL 46,3.

Gdy nastał pokój, osiadła w Jerozolimie i zbudowała klasztor na Górze Oliwnej, w którym kapłanem został Rufin z Akwilei. Klasztor Melanii szybko stał się ważnym centrum kultury łacińskiej w Jerozolimie, jeśli nie pierwszym w ogóle, to przynajmniej pierwszym, o którym wiemy. Służył on bowiem za *pied-à-terre* dla licznie przybywających do Jerozolimy pielgrzymów z Zachodu oraz był punktem pomocy dla mnichów, gdyż Melania hojnie rozdelała pomoc ze swoich ogromnych bogactw, sama jednak żyjąc w bardzo surowej ascezie. W swoim klasztorze oddawała się studiom i dobrym uczynom. Studiowała przede wszystkim Pismo Święte i komentarze do niego – jak donosi Palladiusz – a więc dzieła aleksandryczyków Orygenesza i Pieriusza, ojców kapadockich Grzegorza z Nazjanzu i Bazylego, oraz nieznanego bliżej Stefana⁴⁵. Ona to nakierowała Ewagriusza Pontyjskiego ku ascezie, a gdy osiedlił się w Egipcie, utrzymywała z nim kontakty listowne. Do niej właśnie Ewagriusz wysłał swoje ważne pismo dogmatyczne, zachowane po syryjsku, *List do Melanii*. Ona również, jak widzieliśmy, skierowała Palladiusza do Egiptu, a jej wpływ w *Opowiadaniach dla Lausosa* jest widoczny niemalże na każdym kroku. Obok Ewagriusza i Palladiusza widzimy w kręgu Melanii Sylwanię (Sylwię), krewną potężnego prefekta Rufina – jej wpływy na dworze z pewnością wspierały ten krąg jerozolimski, natomiast po upadku Rufina mogły stać się dodatkowym argumentem przeciw nim. W kręgu Melanii widzimy również Rufina z Akwilei, naj-

⁴⁵ HL 55,3.

wybitniejszego, obok św. Hieronima, tłumacza w literaturze wczesnochrześcijańskiej. Utrzymywała również bliskie kontakty z Janem, biskupem Jerozolimy.

Od Palladiusza dowiadujemy się o jeszcze innej działalności Melanii, a więc apostołskiej. Miała ona doprowadzić do jedności wiary mnichów macedoniańskich oraz do zakończenia schizmy Paulina⁴⁶.

Ponadto Melania była pierwszą, oczywiście po cesarzowej Helenie, kobietą, znowu w miarę naszych dość niekompletnych wiadomości, która podjęła pielgrzymkę do Jerozolimy i w ogóle do Ziemi Świętej. Jej śladami pójdą w IV i V wieku znakomite matrony rzymskie jak Sylwiana, Furia, Paula i Eustochium, Melania Młodsza, Ikelia, a w końcu cesarzowa Eudoksja, nie mówiąc o nie zidentyfikowanej do końca autorce *Dziennika podróży – Egerii*⁴⁷.

Ale jej kontakty z kręgiem orygenesowskim spowodowały wmieszanie jej w spory teologiczne, zwłaszcza w Palestynie, i ataki św. Hieronima, który pisze o niej w Liście do Ktezyfonta, że jej „imię pochodzące od czarnego koloru [gr. *melainos* – czarny] świadczy o ciemnościach wiarołomności”⁴⁸. To one spowodowały swoiste *damnatio memoriae*: nie jest ona nawet wspomniana w żywocie św. Melanii Młodszej, swojej wnuczki.

⁴⁶ HL 46,3.

⁴⁷ O pielgrzymkach por. *Ku ziemi świętej*, oprac. P. IWASZKIEWICZ, OŻ 13, 1996.

⁴⁸ 133,3, [w:] św. HIERONIM, *Listy*, 3, Warszawa 1954, s. 372.

Ale oddziaływanie Melanii widzimy również i poza Palestyną. Około roku 400 Melania powróciła do Rzymu, aby skłonić członków swojej rodziny do podjęcia życia zakonnego. Odwiedziła Nolę i swego krewnego biskupa Paulina, starała się nawrócić arystokratycznych krewnych ku życiu zakonnemu, bez większego, jak się zdaje, powodzenia, jeśli Palladiusz porównuje tę pracę do walki z dzikimi zwierzętami⁴⁹; wyjątkiem był tu Apronianus. Potem powróciła do Palestyny, gdzie umarła około roku 410.

Melania bez wątpienia była jedną z wybitnych postaci zachodniego świata chrześcijańskiego drugiej połowy IV wieku.

Jej wnuczka, Melania Młodsza, którą też spotykamy na kartach *Opowiadań dla Lausosa*⁵⁰, postać równie wybitna, odegrała niemałą rolę w życiu Palestyny V wieku; zresztą Palladiusz poświęca jej również osobny rozdział w swoim dziele; nie wywarła większego wpływu na powstanie *Opowiadań*.

Inną rolę odegrał w życiu Palladiusza Ewagriusz Pontyjski⁵¹. Melania nakłoniła Palladiusza do podróży do Egiptu i do życia ascetycznego, a podziw dla niej odbija się na kartach *Opowiadań*, natomiast Ewagriusz był tym, który prawdopodobnie z jej polecenia został mistrzem Palladiusza.

⁴⁹ HL 54,5.

⁵⁰ HL 61.

⁵¹ O Ewagriuszu por. podstawowa literatura w tomie czwartym *ŹrMon* 4, 1994, s. 218. W przygotowaniu jest tom *ŹrMon* poświęcony całkowicie Ewagriuszowi. Dzieła: por. M. GEERARD, CPG 2, 1974, nr 2430–2482.

Podstawowymi źródłami do życia Ewagriusza są znowu teksty Palladiusza: jego życiorys napisany po grecku zawarty w *Opowiadaniach dla Lausosa* i drugi tekst Palladiusza stanowiący prawdopodobnie część jego dzieła *Monobiblion*, zachowany w języku koptyjskim. Pierwszy z nich kładzie nacisk na jego nawrócenie, drugi natomiast mówi więcej o jego życiu na pustyni. Poza tymi dwoma tekstami posiadamy jeszcze wzmianki o nim u historyków Kościoła Sokratesa⁵² i Sozomena⁵³. Inne źródła dotyczące Ewagriusza zostały zniszczone w czasie sporów orygenesowskich, podobnie jak wiele spośród jego pism.

Ewagriusz urodził się w miejscowości Ibora w Pontie około 345 roku. Bazyli, biskup Cezarei, udzielił mu lektoratu, po jego śmierci związał się on z Grzegorzem z Nazjanzu, który udzielił mu diakonatu. Gdy Grzegorz opuścił Konstantynopol, Ewagriusz pozostał przy Nektariuszu, jego następcy na stolicy biskupiej, i wsławił się wybitnymi zdolnościami i umiejętnością polemiki z heretykami. Wtedy to miała miejsce sławna wizja, tak barwnie opisana przez Palladiusza⁵⁴. Ewagriusz wstrząśnięty tym wydarzeniem zrezygnował z kariery, opuścił Konstantynopol i postanowił zerwać ze światem. Tak skończył się pierwszy etap jego życia.

Ewagriusz udał się do Jerozolimy, gdzie spotkał się z Melanią Starszą, podobnie jak on gorącą zwolenniczką Orygenesesa, którego naukę poznał prawdopodobnie już

⁵² HE 4,23.

⁵³ HE 6,30.

⁵⁴ HL 38, 4–7.

w czasie pobytu przy Bazylim i Grzegorzem, będących pod wpływem genialnego egzegety aleksandryjskiego. Prawdopodobnie Melania wywarła decydujący wpływ na dalsze życie Ewagriusza, przekonała go do życia ascetycznego i skierowała do Egiptu. Tak więc Ewagriusz osiadł w Nitrii w 383 roku, a po dwóch latach tam spędzonych osiedlił się w Celach, gdzie spotkał obydwu Makarych.

Pozycja Ewagriusza nie była łatwa. On, wybitny intelektualista, znalazł się w środowisku ludzi prostych, czasami nawet nastawionych antyintelektualnie. Na nic się nie przydała jego wzorowa i surowa asceza, pozostawał postacią podejrzaną, podobnie jak św. Hieronim na pustyni syryjskiej, gdyż mnisi odnosili się z podejrzliwością do jego wiedzy książkowej⁵⁵. Dodajmy, że w apoftegmatkach znajdujemy tylko niewielką grupę jemu przypisanych – są to przeważnie fragmenty jego dzieł⁵⁶.

Wokół Ewagriusza gromadzi się krąg ludzi (gr. *synodia* – wspólnota), co jest faktem powszechnie znanym, jeśli wie o nich żyjący daleko w swej pustelni Jan z Likoopolis⁵⁷. Jest to pewnego rodzaju stowarzyszenie (gr. *hetajreja*). Do tej grupy należał Amun, „Dłudzy Bracia”, Melania, która z nim korespondowała korzystając z pośrednictwa Palladiusza; do tej grupy należał też początkowo patriarcha Teofil, który nawet pragnął wyświęcić Ewagriusza na biskupa Thmuis; i wielu innych, jeżeli do Konstantynopola przybyło wraz z „Długimi Brać-

⁵⁵ Por. np. *Gerontikon*, Euprepios 7 (224).

⁵⁶ *Gerontikon* 227–233, 950–952.

⁵⁷ HL 35,5.

mi” około pięćdziesięciu mnichów zbiegłych z Egiptu w obawie przez Teofilem. Zmieniła się bowiem postawa Teofila, który z przyjaciela orygenistów stał się ich zaciętym wrogiem i rozpoczął kampanię przeciw po roku 400, a więc już po śmierci Ewagriusza, który zmarł w dzień Epifanii roku 399, w wieku lat pięćdziesięciu czterech. Nie potrafimy powiedzieć, czy Palladiusz był przy śmierci Ewagriusza, czy nie.

Ewagriusz w tradycji Kościoła ormiańskiego, koptyjskiego i syryjskiego jest uważany za świętego i czczony 11 lutego.

Dzieło Ewagriusza pozostaje rozproszone. Kampania przeciw Orygenesowi, podjęta przez Teofila, a następnie Hieronima, doprowadziła do tego, że zniszczono większość jego dzieł w wersji oryginalnej; niektóre jednak zachowały się pod innym imieniem, szczególnie Nila z Ancyry. Część jego dzieł zachowała się w języku syryjskim czy ormiańskim. Nie wchodzimy tu jednak w skomplikowaną sprawę przekazu dzieł Ewagriusza. Nas interesują szczególnie dzieła monastyczne, a więc najważniejsze: *Praktikos*, jedna centuria (sto) sentencji (SCh 170–171, 1971), *Gnostikos* (pół centurii, pięćdziesiąt sentencji), *Antirretikos*, *Zasady życia monastycznego*, *O ośmiu duchach złośliwych* i *Traktat o modlitwie*.

Ewagriusz przedstawił swoją naukę w nowym, prawdopodobnie przez siebie wynalezionym gatunku literackim, w krótkich i dobitnych sentencjach, które następnie zbierał w setki (centurie). Ten gatunek jest w jakiś sposób związany z apoftegmatami Ojców pustyni; brakuje jednak w tych sentencjach Ewagriusza wątku anegdotyczne-

go, zawierają natomiast skondensowaną treść teologiczną. Ta zwięzłość wyrażen powoduje częste niejasności, zresztą zamierzone przez samego Ewagriusza, który nie chce rzucać pereł przed wieprze; daje więc wskazówki duchowe raz jasne, raz w zagadce, jak komu odpowiada⁵⁸.

W swych dziełach Ewagriusz zajął się zarówno ascezą i mistyką, jak i dogmatem. Ta ostatnia dziedzina, opracowana przez Ewagriusza, niemało przyczyniła się do potępienia Orygenesusa. Ewagriusz bowiem, starając ująć w system naukę mistrza aleksandryjskiego opuszczał jednak niektóre elementy, a podkreślał inne, dorzucając do nich jeszcze elementy gnostyckie. Ten system brany za dzieło Orygenesusa nie bez słuszności potępiali Teofil, Hieronim czy Epifaniusz. Ci jednak również nie byli bez winy: wyszukiwali bowiem coraz nowe elementy heretyckie u Orygenesusa, którego naukę interpretowali w świetle teologii IV wieku, uważając go za winnego wszystkim herezjom, szczególnie arianizmowi. Ponadto wrywali niektóre elementy z ich kontekstu, które w całości nauki Orygenesusa brzmiały zupełnie ortodoksyjnie. Do tych racji dochodziły jeszcze upór i złośliwość dyskutantów, które wywołały gwałtowne spory i właśnie, których echa spotykamy w *Opowiadaniach dla Lausosa*⁵⁹.

To jednak, co stanowi istotną wartość dzieła Ewagriusza, to jego nauka ascetyczna i mistyczna. Jeśli chodzi

⁵⁸ PG 40,1221c; 1285.

⁵⁹ O sporach orygenesowskich syntetycznie H. CROUZEL, [w:] *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiana*, t. 2, Casal Monf., 1984, s. 2534–2538.

o tę ostatnią, to zbudował on koherentny system mistyki chrześcijańskiej na wiek przed Dionizym Pseudo-Areopagita. Mistyka Ewagriusza nas tutaj mniej interesuje, ponieważ znajduje mniejsze zastosowanie w dziełach Palladiusza, natomiast jego nauka ascetyczna przenika do głębi *Opowiadania dla Lausosa*.

Wedle Ewagriusza⁶⁰ droga ku Bogu zaczyna się od opuszczenia świata (gr. *xeniteia*) i dążenia do wewnętrznego wyciszenia się (gr. *hesychia*). Opuszczając świat człowiek wkracza na drogę życia praktycznego (gr. *praktike*), to jest praktykowania cnót i przykazań, a więc oczyszcza część zmysłową duszy, która prowadzi przez rozwój cnót i odrzucenie wad do *apatheia* – wyzwolenia się z namiętności (gr. *pathe*); termin grecki *apatheia* nie ma odpowiednika w języku polskim. A więc *apatheia* Ewagriusza prowadzi ku mistyce, czyli stoi w połowie drogi – pomiędzy punktem wyjścia a punktem dojścia, którym jest *agape*. A więc nie powoduje ona bynajmniej, jak złośliwie zarzucał mu św. Hieronim, że umysł staje się jak kamień albo Bóg⁶¹, ale tylko sprawia, że staje się on wolny od namiętności, które z kolei oddzielają nas od miłości; *apatheia* więc prowadzi nas do miłości, a więc do szczytu tego, co stanowi *gnosis*, inaczej *theologia* lub *theoria* – to jest do poznania Boga, do kontemplacji Trójcy.

⁶⁰ Syntetycznie poglądy Ewagriusza omawiają: L. BOUYER, *La spiritualité du Nouveau Testament et des Pères*, Paris 1964, s. 456–472 i M. VILLER, K. RAHNER, *Ascetica e mistica nella patristica*, Brescia 1991, s. 102–114.

⁶¹ Epist. 133,3.

Na pierwszym etapie dąży człowiek do wyzwolenia się z widzenia rzeczy i świata poprzez namiętności (gr. *pathe*), podburzane przez szatana, który podsuwa mnihom myśli (gr. *logismoï*), a ludziom świeckim [złe] czyny (gr. *pragmata*). Na tym więc etapie człowiek musi walczyć z szatanem.

Ewagriusz układa systematycznie cnoty i wady. To jemu właśnie zawdzięczamy układ ośmiu grzechów podstawowych, z którego zrodził się nasz katalog siedmiu grzechów głównych⁶². Są nimi wedle Ewagriusza: obżarstwo (gr. *gastromagia*), nieczystość (gr. *porneia*), skąpstwo (gr. *fylaryria*), smutek (gr. *lupe*), gniew (gr. *orge*), zniechęcenie (gr. *akedia*, łac. *acedia*) – Ewagriusz daje doskonałą analizę tego grzechu tak typowego dla mnichów pustyni⁶³ – próżna chwała (gr. *kenodoxia*) i pycha (gr. *hyperfania*). Te osiem grzechów podstawowych analizuje i opisuje teoretycznie w swych dziełach Ewagriusz, natomiast Palladiusz daje nam znakomicie i żywo narysowane opisy ich zastosowania w życiu mnichów. U Palladiusza spotykamy ponadto wyliczenia, nie zawsze kompletne, tychże grzechów.

R. Draguet nazwał dzieło Palladiusza katechizmem w obrazach nauki Ewagriusza⁶⁴. Nie przecząc wielkiego wpływu nauki Ewagriusza na Palladiusza, należy to

⁶² Por. I. HAUSHERR, *L'Origine de la théorie orientale des huit péchés capitaux*, OCP 30/3, 86, 1933, s. 64–74.

⁶³ PG 40,1273BC.

⁶⁴ *L'histoire Lausiaque, une oeuvre écrite dans l'esprit d'Evagre*, RHE 42 (1947), s. 43.

twierdzenie wyrazić w sposób nieco bardziej stonowany. Otóż Ewagriusz, gruntownie wykształcony w teologii, ujął w system i uszeregował doświadczenia ascetyczne i mistyczne Ojców Pustyni opierając się na systemie teologicznym Orygenesusa. O tych samych doświadczeniach ascetycznych i mistycznych Ojców mówi również i Palladiusz, ale ujmuje je w opowiadania. Nie dziw więc, że znajdujemy podobne określenia u obydwu pisarzy, opisujących te same doświadczenia, tym bardziej jeśli weźmiemy pod uwagę ich wzajemną przyjaźń i fakt, że przecież Ewagriusz był mistrzem Palladiusza⁶⁵.

Melania Starsza i Ewagriusz Pontyjski stanowią dwie postaci kluczowe dla zrozumienia dzieła Palladiusza – Melania przez swoją działalność, Ewagriusz zarówno przez działalność jak i przez swoją naukę.

d. Twórczość Palladiusza: Dialog o życiu Jana Chryzostoma i O plemionach Indii i Braminach

Na początku trzeba stwierdzić, że Palladiusz nie uważał się za pisarza. Dzieła jego powstawały okazjonalnie, z potrzeby chwili, jak *Dialog*, w którym broni swojego przyjaciela, czy też potrzeby serca, jak *Opowiadania dla Lausosa*, gdy z kolei na prośbę innego, tym razem świec-

⁶⁵ „Tutti i grandi temi di Evagrio vi sono rappresentati: economia generale della vita spirituale concepita come purificazione dalla passioni, asceti culminante nell'*apatheia*, teoria delle cause della derelizione divina e molti altri elementi”, C. MOHRMANN, wstęp do Bartelink, XXII, omawiając dzieło Dragueta.